

Аспекти формування стратегії регулювання та мінімізації кредитного ризику вітчизняних банків

Мельник К.М., к.е.н., доцент

Уманський національний університет садівництва

Проблемам визначення, контролю, оцінки та мінімізації кредитного ризику завжди приділялось і приділятиметься багато уваги, оскільки кредитний ризик є одним із пріоритетніших і найскладніших ризиків у банківській діяльності, а кредитування – однією з найпоширеніших активних операцій, які здійснюють вітчизняні банки. Формування дієвого механізму мінімізації кредитного ризику та контролю за ним є необхідною умовою стабільного та ефективного функціонування будь-якого банку, оскільки мінімізація кредитного ризику дає змогу не лише запобігти можливим втратам банку від кредитної діяльності, а й не допустити виникнення серйозних проблем із ліквідністю та платоспроможністю. Недосконалість процесів контролю, оцінки та ідентифікації кредитного ризику є однією з головних причин зростаючої проблемної заборгованості в портфелі вітчизняних банків. У зв'язку з цим актуальним є аналіз підходів до визначення кредитного ризику, дослідження способів контролю та мінімізації.

Кредит – це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу передання тимчасово вільних коштів на умовах строковості, платності, цільового характеру, забезпеченості та поверненості. Доти, доки існує банківське кредитування, у будь-якій країні незалежно від рівня розвитку існуватиме проблема перманентного пошуку шляхів мінімізації та контролю кредитного ризику. Повністю уникнути кредитного ризику можливо лише за однієї умови – відмовившись від проведення кредитної операції. Але тоді зникне й можливість отримання прибутку. А оскільки комерційні банки – багатофункціональні установи, першочерговою метою яких є отримання прибутку, а вже потім задоволення потреб суб'єктів господарювання і фізичних осіб у ресурсах, вони постійно зіштовхуються з проблемою максимального прибутку за оптимального рівня ризику.

Об'єктивно наявні невизначеність, конфліктність, брак інформації на момент оцінювання, прийняття управлінських рішень, неоднозначність прогнозів, зміни як у довколишньому середовищі, так і в самій системі, еволюційні трансформаційні процеси, брак часу на наукове обґрунтування оцінки значень економічних та фінансових показників і підтримки прийняття відповідних рішень породжують ризик, яким обтяжені суб'єкти господарювання.

Кредитний ризик є об'єктом дослідження багатьох науковців, кожен з яких трактує поняття «кредитний ризик» по-різному (табл.1.)

1. Систематизована інформація для визначення сутності поняття «кредитний ризик»

Автори	Трактування
В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко ¹	Сукупність імовірних небажаних подій під час здійснення фінансових угод, суть яких полягає у тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдається скористатися наявними засобами захисту
М. Бандурка, В. Глущенко ²	Ймовірність збитків у зв'язку з несвоєчасним поверненням основного боргу і відсотків за ним
О.М. Петрук ³	Можливість того, що в певний момент часу вартість кредитної частини банківського портфеля активів зменшиться у зв'язку з неповерненням, неповним або несвоєчасним поверненням кредитів, наданих банком
І. Демчик ⁴	Потенційна можливість втрати сум основного боргу та відсотків по ньому, що виникає в результаті порушення цілісності руху звужуваної вартості під впливом різноманітних ризикоутворюючих факторів (неповернення кредиту у зв'язку зі злиттям або поглинанням, банкрутством, шахрайством та ін.)
В.О. Здражевский ⁵	Можливе падіння прибутку банку і навіть утрата частини акціонерного капіталу в результаті неспроможності позичальника гасити й обслуговувати борг
О.П. Просович, К.В. Процак ⁶	Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання
О.А. Криклій, Н.Г. Маслак ⁷	Ймовірність повної або часткової втрати вартості активів банку в результаті нездатності контрагентів (позичальників) виконувати свої зобов'язання або недоотримання доходу на вкладений капітал унаслідок впливу різноманітних чинників.

[Авторське узагальнення та групування]

1 Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / За ред. В.В. Вітлінського. К. : Знання, КОО, 2000. 29 с.

2 Бандурка А.М., Глущенко В.В. Деньги и кредит : учеб. пособ. Харьков : Ун-т внутр. дел, 2004. 240 с.

3 Петрук О.М. Банківська справа : навч. посіб. К. : Кондор, 2004. 282 с.

4 Демчик І. Управління кредитним ризиком. *Банківський менеджмент*. 2018. № 8. 5 с.

5 Здражевский В.О. Минимизация рисков: основные принципы построения эффективной системы управления финансовой мощности в банке. *Аналитический банковский журнал*. 2012. № 4(83). 11–12 с.

6 Просович О.П., Процак К.В. Управління ризиками банку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2010. № 684: Проблеми економіки та управління. С. 197 с.

7 Криклій О.А., Маслак Н.Г. Управління кредитним ризиком банку : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2008. 7 с.

Як бачимо, існують різноманітні підходи до визначення поняття «кредитний ризик»: окремі дослідники трактують категорію «кредитний ризик» як загрозу несплати позичальником основного боргу і процентів, інші – пов'язують ризик із прибутком, який отримує банк.

Кредитний ризик, який прийнято розглядати в науковій літературі як ризик недоотримання банком можливих вигод від основної діяльності внаслідок неналежного, несвоєчасного та неповного виконання контрагентами, позичальниками, клієнтами своїх зобов'язань перед банком, є доволі специфічним явищем.

Це зумовлено тим, що, з одного боку, він є суто зовнішнім, оскільки зниження платоспроможності позичальників є результатом зовнішнього впливу економічного середовища, тому банк не може цього змінити, з іншого – виникає ситуація, в якій вплив усіх зовнішніх ризиків на фінансову стійкість банку відбувається через його клієнтську базу, що, по своїй суті, є внутрішнім джерелом впливу.

Для захисту своїх інтересів, зменшення рівнів кредитних ризиків у процесі активної діяльності комерційний банк керується як нормативними положеннями, показниками ризику, встановленими інструктивними документами, так і власними критеріями оцінки ймовірних ризиків, методами та заходами щодо їх зниження, які відображаються у кредитній політиці банків.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що методи та інструменти управління кредитними ризиками пройшли довготривалий процес розвитку – від оцінки кредитного ризику за номінальною вартістю кредиту до розроблення та застосування рейтингової оцінки кредитоспроможності позичальника.

Для розвитку методів оцінки кредитного ризику було здійснено:

- дерегулювання фінансового сектору, тобто значне скорочення втручання держави в діяльність банків; відміна багатьох обмежень, що існували раніше, відкрило можливості для успішного просування банками на ринки нових видів фінансових послуг;

- розширення обсягів банківського кредитування та зростання кількості позичальників;

- збільшення втрат унаслідок настання ризиків за позабалансовими операціями банків, особливо за операціями з похідними фінансовими інструментами;

- розширення спектру операцій, які пов'язані із сек'юритизацією активів, що підштовхнуло банки до розроблення ефективніших інструментів оцінки кредитних ризиків;

- поява нових складних моделей оцінки кредитного ризику, які дали змогу моделювати вплив численних факторів на дефолт позичальників, а також визначати кореляційні зв'язки між ними ⁸.

⁸ Кузнецов І.О. Кредитний ризик: суть, виникнення та методи усунення. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1. 85–86 с.

Іншим досить важливим питанням під час розгляду кредитного ризику є дослідження причин його виникнення (рис. 1.).

Рис. 1. Основні причини виникнення кредитного ризику
[Авторське узагальнення та групування]

На жаль, здебільшого раптова одностороння зміна умов кредитного договору не визнається українськими банками причиною виникнення кредитного ризику, оскільки прийнято вважати, що перегляд кредитних угод передбачається в самих договорах та фактично є частиною банківського бізнесу. Проте з упевненістю можна стверджувати, що саме ця причина несе в собі найбільшу загрозу втрати фінансової стійкості українськими банками, про що опосередковано свідчило поглиблення наслідків світової фінансово-економічної кризи.

Вплив основних факторів несприятливого зовнішньоекономічного середовища спровокував виникнення нестабільності майже в усіх секторах економіки країни, причому банки намагалися мінімізувати власні втрати та недоотримані вигоди за рахунок власних клієнтів, що вже постраждали від впливу кризових явищ. У результаті цього вплив на суб'єкти господарювання

виявився двостороннім: з одного боку, вони зазнали втрат, що стали результатом їхньої основної діяльності, з іншого – зміна умов кредитних договорів призвела до того, що населення та підприємства повинні були відшкодувати банкам їхні утрати. Це, своєю чергою, призвело до масового невдоволення політикою українських комерційних банків і спричинило нарощування обсягів проблемної заборгованості.

Суб'єктом, який займається регулюванням та здійснює нагляд та контроль за діяльністю комерційних банків, є Національний банк України.

Як зазначає Подчесова В. Ю. «головними інституціями в Україні, які регламентують порядок управління кредитним ризиком, є: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України»⁹.

До нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється управління а нагляд за рівнем кредитного ризику банків є Закон України «Про банки та банківську діяльність від 07.12.2000»¹⁰. Варто відзначити Постанову Національного банку України «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.06. 2016 р. № 351¹¹, згідно якої кредитний ризик визначається як «розмір очікуваних втрат (збитків) за активом внаслідок дефолту боржника/контрагента».

Відповідно до Положення № 351 кредит вважається проблемним, або непрацюючим, якщо за ним є вірогідність дефолту (можливість дефолту 100%). Положення передбачає перевірку фінансового стану юридичних осіб через застосування скринінгової економетричної моделі, для перевірки інших кредитувальників – залучення абсолютних та відносних показників, розширення групової (портфельної) оцінки активів та визначення основних критеріїв такої оцінки, покращені вимоги до переліку забезпечення та умов його задовільності. Зокрема, із переліку застави було видалено майнові права (виключенням є майнові права на депозити), яку банки враховують у момент визначення ризиків за кредитом.

Також до нормативних документів можна віднести Закон України «Про фінансову реструктуризацію» від 14.06.2016 № 1414–VIII¹², згідно якого «проведення реструктуризації протермінованої заборгованості банкам щодо надійних позичальників, у котрих виявлені фінансові обмеження, буде більш

⁹ Подчесова В. Ю., Замашка Я.М. Регламентация процесса управления кредитным риском. *Молодий вчений*. 2015. №2. 11–15 с.

¹⁰ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000. № 2121–III. Дата оновлення: 03.07. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. (дата звернення: 11.01.2022).

¹¹ Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ від 30.06.2016 № 351. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>. (дата звернення: 13.01.2022).

¹² Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 № 1414–VIII. Дата оновлення: 21.10. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19> (дата звернення: 15.01.2022).

дієвим». Варто сказати, що кредитний ризик, згідно з нормативно–правовими актами Національного банку України, оцінюється за допомогою нормативів, представлених на рисунку 2.

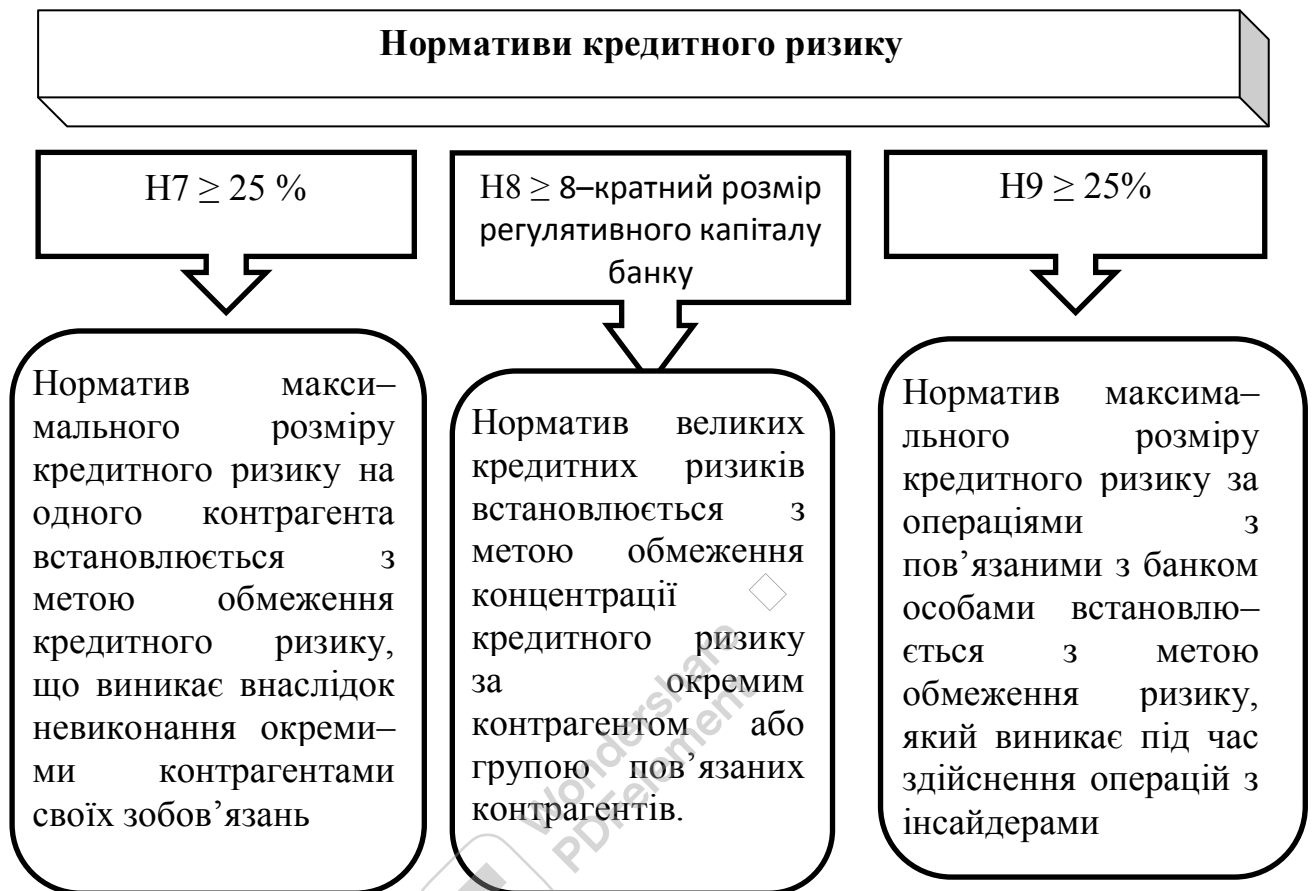

Рис. 2. Основні нормативи кредитного ризику[33]
[Авторське узагальнення та групування]

Як зазначає Яременко О. Р.¹³, Національний банк України прийняв такі нормативні документи як: «Рекомендації щодо роботи банків з позичальниками– фізичними особами, які мають заборгованість за споживчими кредитами та потрапили в скрутне фінансове становище». Ці закони були підтримані постановою Правління Національного банку України від 06.08.2009 р. № 461 для уникнення кредитного ризику та поліпшення якості кредитного портфеля банків

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента $N7$ визначається як співвідношення суми всіх вимог (B) та позабалансових ($Зп$) щодо цього контрагента до регулятивного капіталу банку.

$$N7 = (B + Зп) / PK \times 100$$

$N8$ визначається як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів($Kв$), з врахуванням всіх

¹³ Яременко О. Р. Проблемні кредити банків: сутність, сучасний стан та методи їх регулювання. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №8. 1080-1085 с.

позабалансових зобов'язань (Зп), виданих банком щодо цих контрагентів, до регулятивного капіталу банку.

$$Н8 = (Кв + Зп) / РК \times 100\%$$

Норматив Н9 розраховують як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб (В) та суми всіх фінансових зобов'язань (ФЗ), наданих банком щодо пов'язаних з банком осіб, до регулятивного капіталу банку.

$$Н9 = (В + ФЗ) / РК \times 100 \%$$

Такими законодавчо встановленими документами впроваджуються заходи, які створюють необхідні умови для того, щоб виконання обов'язків боржника за кредитом було забезпечено. Також потрібно продовжувати роботу з мінімізації кредитного ризику як на рівні комерційних банків, так і на законодавчому рівні.

Аналіз кредитного ризику комерційного банку здійснимо на конкретному прикладі АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Акціонерне товариство «Райффайзен Банк Аваль» (скорочена назва – АТ «Райффайзен Банк Аваль») зареєстровано 27 березня 1992 року (до 25 вересня 2006 року – Акціонерний поштово–пенсійний банк «Аваль»).

Райффайзен Банк залишається лідером із якості обслуговування в українському банківському секторі. За оцінкою компанії GfK–Україна, яка спеціалізується на дослідженні ринків, репутація Райффайзен Банку перевищує середньоринкову.

Мережа Райффайзен Банку Аваль станом на кінець 2020 року нараховувала 391 відділення та близько 1800 банкоматів.

Рейтинг найнадійніших банків України у 2021 році складено Форіншурером на базі офіційної статистики українських банків, наданої НБУ за участю експертів банківського ринку свідчить, що досліджуваний нами Райффайзен банк Аваль знаходиться на першому місці серед ТОП 10 банків України, як найнадійніший банк.

За розміром активів АТ «Райффайзен Банк Аваль» кілька років поспіль займає 5 місце в банківській системі України. Активи складають істотну частину банківських операцій і в діяльності банків мають одне з первинних значень, що формують доходи банків. Проаналізуємо активи досліджуваного нами АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки (рис. 3).

Протягом 2016–2020 рр. відбулося зростання розміру активів банку, які в цілому збільшилися за аналізований період на 49 808,9 млн грн або на 86,5% та станом на кінець 2020 року досягли 107361,1 млн грн. Також варто зазначити, що найбільшу питому вагу в структурі активів банку займають кредити надані клієнтам. За аналізований період (з 2016 р. до 2020 р.) питома вага кредитів у складі активів коливалась від 48,5% до 62,7% відповідно, що є позитивною тенденцією. Драйверами росту активів банку в 2020 році стали інвестиційні цінні папери, обсяг яких в аналізованому періоді збільшився на 22,607 млрд. грн. (станом на 01.01.2021 р. портфель інвестиційних цінних паперів банку переважно складався з ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ).

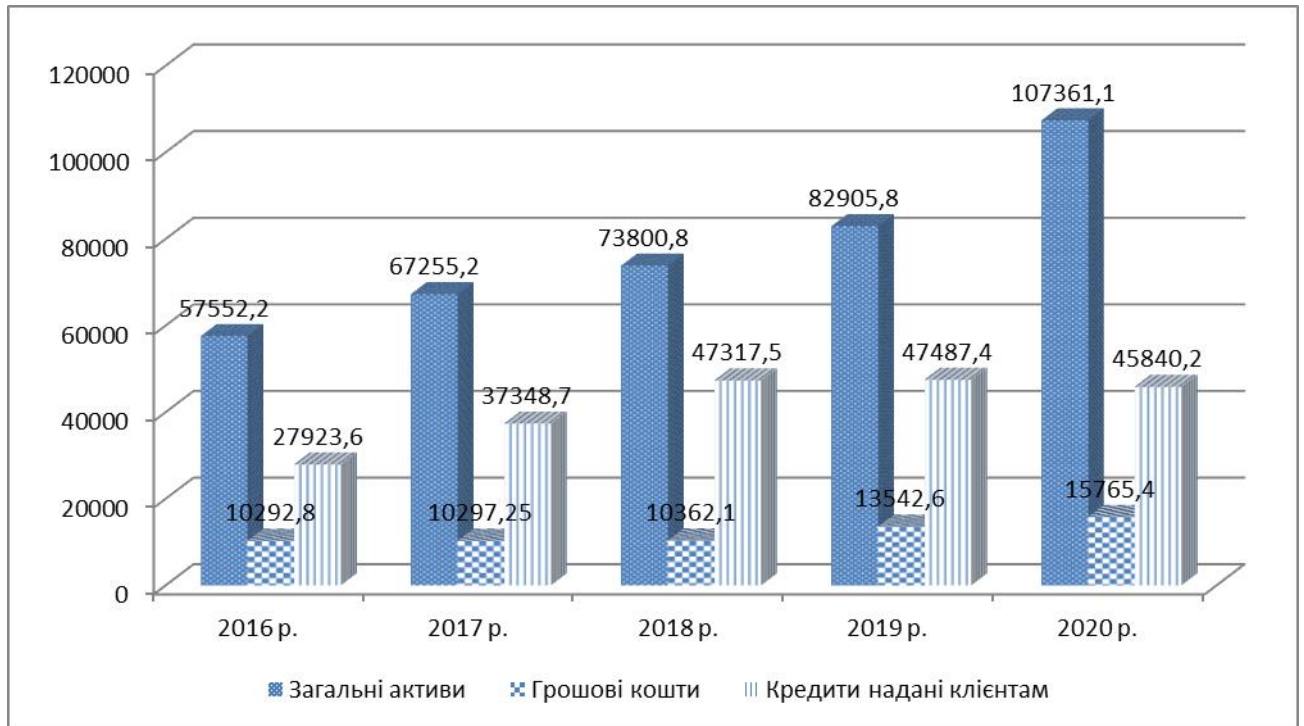

Рис. 3. Динаміка складу активів АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки, станом на кінець року, млн грн

*Джерело: складено і розраховано за даними консолідованої фінансової звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль»

Далі розглянемо динаміку складу пасивів АТ «Райффайзен Банк Аваль» (рис. 4).

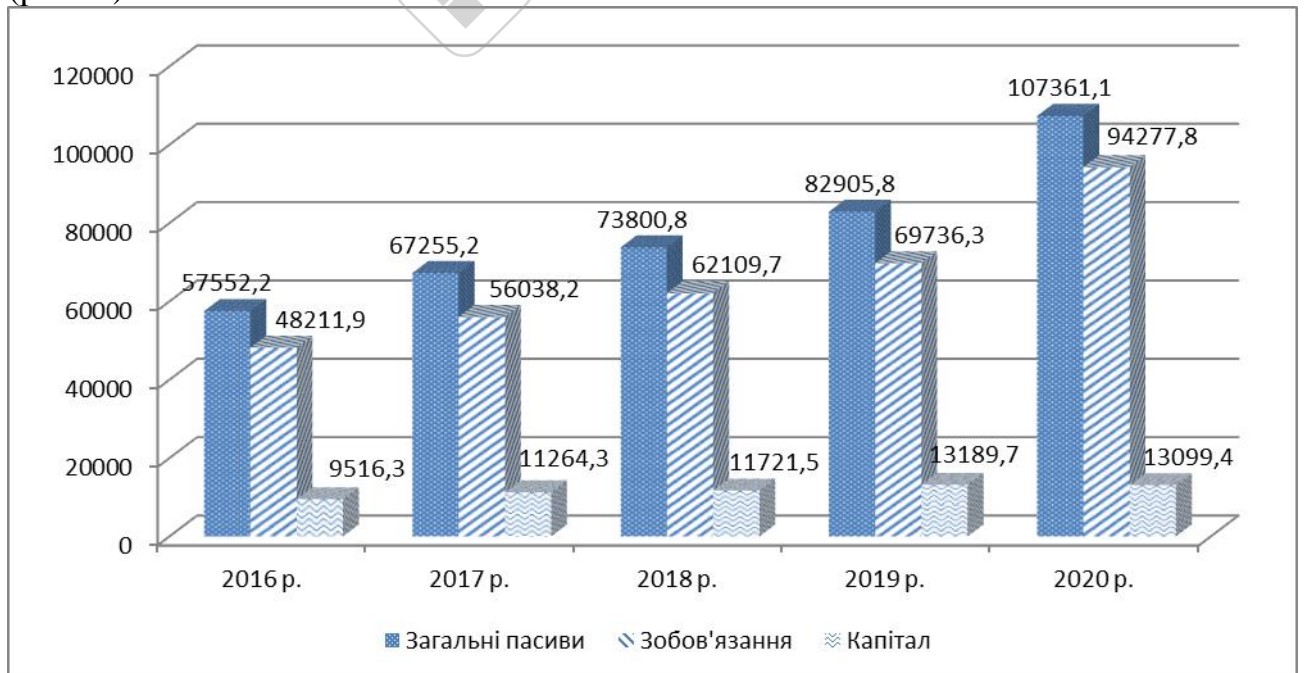

Рис. 4. Динаміка складу пасивів АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки, станом на кінець року, млн грн

*Джерело: складено і розраховано за даними консолідованої фінансової звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль»

З рисунка 4 можна побачити, що зобов'язання АТ «Райффайзен Банк Аваль» займають найбільшу питому вагу у складі пасивів банку, за аналізований період (2016 р. – 2020 р.), дана питома вага коливалась від 83,8% до 87,8% відповідно. Розмір зобов'язання банків в 2020 р. у порівнянні з 2016 р. збільшився на 95,5% (36725,6 млн грн), розмір капіталу у 2020 р. у порівнянні з 2016 р. збільшився на 37,7% (3583,1 млн грн).

В січні 2021 року між АТ «Райффайзен Банк Аваль» та групою ЄІБ, що складається з Європейського інвестиційного банку та Європейського інвестиційного фонду, було підписано нову угоду про збільшення ліміту фінансування до 176,3 млн. євро. Збільшення ліміту розширює можливості фінансування українських підприємств – представників малого та середнього бізнесу, даючи гарантію в розмірі 70% за кожну позику. Попередній ліміт становив 69 млн. євро та був повністю використаний АТ «Райффайзен Банк Аваль» для підтримки своїх клієнтів¹⁴.

Аналіз фінансової діяльності АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки проведемо на основі даних ключових доходів та витрат (таблиці 2.)

2. Фінансові результати АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки, станом на кінець року, млн грн

Статті	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020 р. від 2016р. (+,-)
Чистий процентний дохід	4857,7	5705,3	7097,4	7221,6	7300,8	+ 2 443,1
Чистий комісійний дохід	2210,6	2722,2	2473,6	2533,9	2616,8	+ 406,2
Кредитні прибутки (збитки)	–	–	648,8	273,4	– 416,8	x
Непроцентні доходи	819,4	499,0	440,8	668,5	470,0	+ 99,3
Непроцентні витрати	3683,1	3905,8	4292,6	4813,0	4937,9	+ 1 254,8
Прибуток (збиток) до оподаткування	4233,2	6702,7	6367,9	5884,4	5033,0	+ 799,8
Чистий прибуток(збиток)	3837,0	5465,1	5234,8	4834,3	4112,8	+ 275,8
Рентабельність активів, %	6,7	8,1	7,1	5,8	3,8	– 2,9
Рентабельність капіталу, %	40,3	48,5	44,6	36,7	31,4	– 8,9

*Джерело: складено і розраховано за даними консолідованої фінансової звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль»

Проаналізувавши дану динаміку доходів і видатків АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки в таблиці 2.2, необхідно відмітити, що ефективність

¹⁴ Оновлені рейтинги АТ «Райффайзен Банк Аваль». URL: [http://www.my-banks.info/banks_raiffaizen-bank-aval_novosti_onovleni-reitingi-at-raiffaizen-bank-aval\(7\)](http://www.my-banks.info/banks_raiffaizen-bank-aval_novosti_onovleni-reitingi-at-raiffaizen-bank-aval(7)).

діяльності банку в 2020 році значно підвищились в порівнянні з 2016 роком. В структурі доходів основним джерелом доходів за аналізований період є чистий процентний дохід, який зріс в 2020 році в порівнянні з 2016 роком на 2 443,1 млн грн або на 50,3%, що позитивно вплинуло на збільшення прибутку. Необхідно також відмітити, що за 2016–2020 рр. зросли також адміністративні та інші операційні витрати (непроцентні витрати) на 1254,8 млн грн або на 34%, що негативно впливає на прибуток банку. Підтвердженням цього є спадаюча динаміка показників рентабельності активів та власного капіталу.

Позитивна динаміка ключових статей доходів банку та вагомий обсяг прибутку, згенерований АТ «Райффайзен Банк Аваль» в умовах впливу карантинних обмежень та зниження рівня ділової активності в країні високо оцінюється рейтинговим комітетом банків.

Для більш чіткого уявлення про зміни в динаміці чистого прибутку відобразимо його графічно на рис. 5.

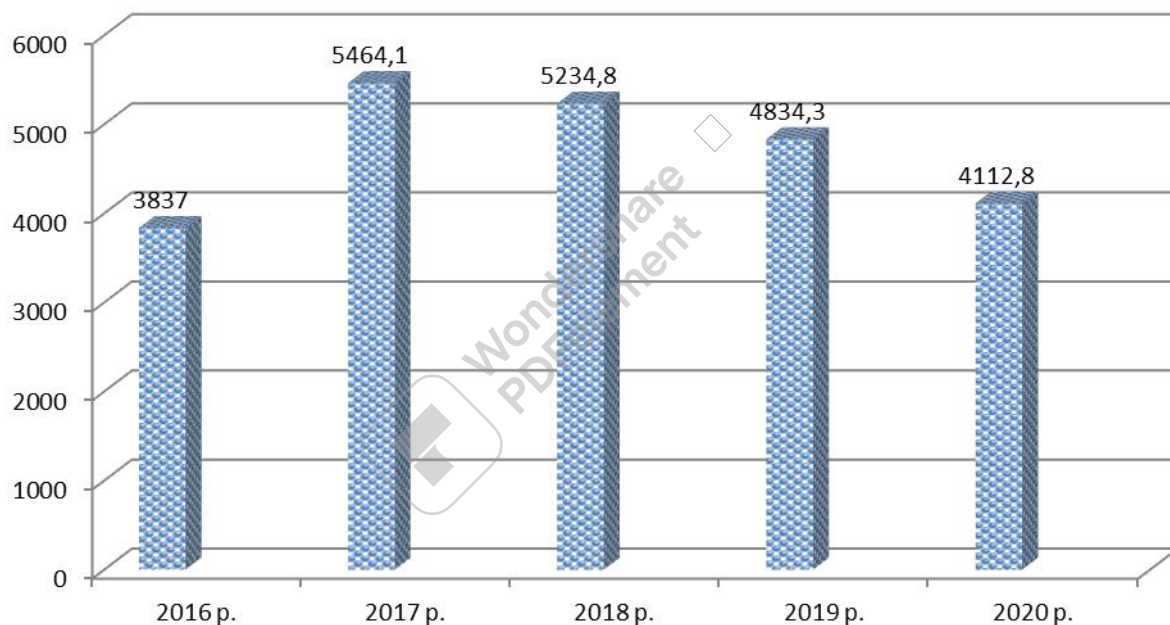

Рис. 5. Динаміка чистого прибутку АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 роки, станом на кінець року, млн грн

Таким чином, за аналізований період (2016–2020 рр.) АТ «Райффайзен Банк Аваль» продовжував нарощувати масштаби своєї діяльності, продемонструвавши хороші темпи приросту активів та зобов'язань. Банк істотно збільшив ресурсну базу (за рахунок залучення коштів клієнтів) та портфель інвестиційних цінних паперів. При цьому, станом на початок 2021 року АТ «Райффайзен Банк Аваль» підтримував хороший рівень забезпеченості регулятивним та основним капіталом, та був дуже добре забезпечений ліквідністю.

Рейтингове агентство «Стандарт-Рейтинг» вкотре акцентує увагу на наявності у АТ «Райффайзен Банк Аваль» високого рівня зовнішньої підтримки, яку, за необхідності, можуть надати його ключові акціонери –

Raiffeisen Bank International та ЄБРР. За підсумками 2020 року в порівнянні з 2019 роком АТ «Райффайзен Банк Аваль» наростив ключові статті своїх доходів та згенерував вагомий обсяг прибутку. Перелічені фактори дозволили Агентству оновити рейтинги Банку на найвищому рівні.

Кредитний портфель – це інструмент управління активними операціями банку, метою здійснення яких є підвищення прибутку, ефективності діяльності, що досягається шляхом надання позичок за різними напрямками кредитування з урахуванням вимог кредитної політики банку та органів банківського нагляду.

Основними завданнями формування кредитного портфеля є:

- високий темп очікуваного доходу в довгостроковій перспективі;
- мінімізація рівня ризиків кредитного портфеля;
- дотримання необхідної ліквідності кредитного портфеля;
- високий рівень доходу в поточному періоді¹⁵.

Отже, кредитний портфель взаємозв'язує три ключові аспекти банківської діяльності – дохідність, ліквідність і ризик.

Розглянемо сучасний стан кредитного портфеля АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 рр. На основі річної фінансової звітності проаналізуємо динаміку та структуру кредитного портфеля за суб'єктами кредитування (див. табл. 3. та рис. 6).

3. Аналіз динаміки кредитного портфеля АТ «Райффайзен Банк Аваль» за суб'єктами кредитування, станом на кінець року, млн грн

Вид економічної діяльності	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020 р. до 2016 р.(%)
Кредити, що надані великим підприємствам	32182,3	32580,0	39086,2	36247,3	34345,2	6,72
Кредити, що надані фізичним особам на поточні потреби	16447,1	7825,1	6898,2	7009,9	6810,3	– 58,59
Кредити, що надані малим підприємствам	3564,0	2814,1	3530,9	3915,8	3779,9	6,06
Кредити, що надані мікропідприємствам	1972,0	1536,3	2318,2	3313,5	2854,3	44,74
Усього кредитів без резервів	54165,4	44755,5	51833,5	50486,5	47789,7	– 11,77
Резерви під очікувані кредитні збитки	–26241,8	–7406,8	– 4516,0	–2999,1	–1949,5	– 92,57
Усього кредитів за мінусом резервів	27923,6	37348,7	47317,5	47487,4	45840,2	64,16

*Джерело: складено і розраховано за даними консолідованої фінансової звітності АТ

¹⁵ Єрмакова Ю. Визначення впливу факторів на якість кредитної політики банку. *Управління розвитком*. 2014. № 15. С. 59–61.

«Райффайзен Банк Аваль»

Із таблиці 3 видно, що протягом 2016–2020 рр. існувала чітка тенденція підвищення обсягів кредитування АТ «Райффайзен Банк Аваль» що є позитивним фактором, адже кредитування – це головне джерело отримання прибутку банком. Так, у 2016 р. обсяг виданих банком кредитів становив 27 923,6 млн грн, а в 2020 р. – 45840,2 млн грн. Показник темпу зростання за аналізований період склав 64,16%. Найбільше зростання обсягів кредитного портфеля банком спостерігалось у кредитуванні великих підприємств – у 2020 р. порівняно з 2016 р. він становив 26,5%. Однак, спостерігається різкий спад у кредитуванні фізичних осіб – у 2020 р. порівняно з 2016 р. він склав – (– 58,59%). На нашу думку, це пов'язано з кризовою ситуацією в країні – політичною та валютною нестабільністю, що привело до зниження попиту на кредитні продукти серед фізичних осіб.

Як видно з рис. 6, найбільшу частку у структурі кредитів, наданих АТ «Райффайзен Банк Аваль» за аналізовані 2014–2020 рр. займають кредити, надані великим підприємствам – (59,4%– у 2016 р. та 71,9% – у 2020 р., друге місце займають кредити, надані фізичним особам на поточні потреби (30,4% – 14,3%), третє місце зайняли кредити, надані малим підприємствам (6,6%– 7,9%), і на четвертому кредити, надані мікропідприємствам (3,6% – 5,9%).

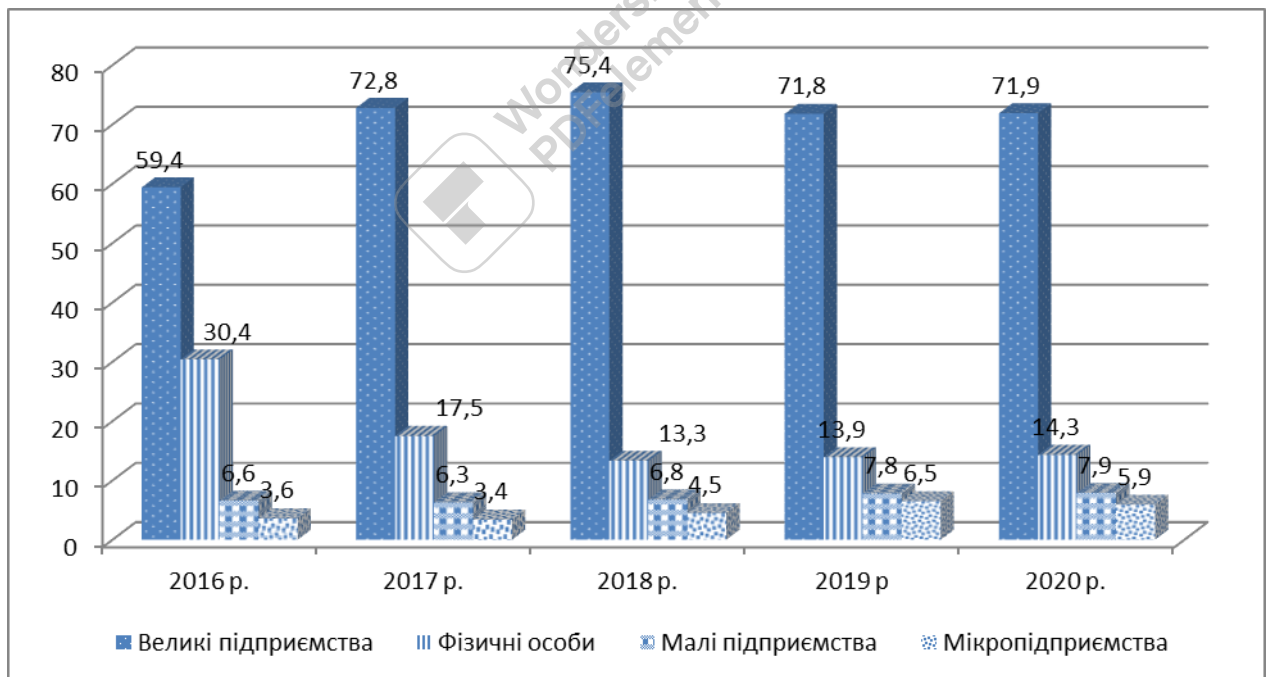

Рис. 6. Структура кредитного портфеля АТ «Райффайзен Банк Аваль» за суб'єктами кредитування, станом на кінець року, %

Формування та використання резервів банками України визначається Положенням про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затвердженим постановою правління Національного банку України від 25.01.2012р. № 23.

Відповідно до цього положення банки здійснюють оцінку ризику того, що виконання боржником зобов'язання проводитиметься з перевищенням строків, передбачених умовами договору, або в обсягах, менших, ніж передбачено договором, або взагалі не проводитиметься за всіма активними банківськими операціями та наданими банком фінансовими зобов'язаннями.

Починаючи з січня 2017 року банки України здійснюють розрахунок розміру кредитного ризику згідно з вимогами Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою правління Національного банку України № 351 від 30.06.2016 р.¹⁶.

За результатами впливу аналізу обсягу зростання резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями на фінансовий результат встановлено, що простежується обернена залежність між зростанням обсягу формування резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями і фінансовим результатом діяльності банків.

Перехід вітчизняної банківської системи на міжнародну практику визначення непрацюючих кредитів і запровадження Національним банком України нових вимог до оцінки банками розміру кредитного ризику з активних банківських операцій дали можливість оцінити реальний рівень проблемних кредитів, виданих українськими банками. Результат виявився вражаючим: частка таких кредитів виявилася найбільшою у світовій практиці за всю історію спостережень. Також необхідно зазначити, що частка кредитів, прострочених більш як на 90 днів (тобто тих кредитів, надії на повернення яких невеликі), становить майже 80 % від усіх непрацюючих кредитів. І це при тому, що за рівнем кредитної активності населення Україна перебуває на одному з останніх місць у Європі: співвідношення таких кредитів до ВВП становить лише 3,6 %.

Зараз банки сформували достатній рівень резервів під NPLs та поступово скорочують частку проблемної заборгованості на балансі. Проте для НБУ важливо не допустити утворення нових дисбалансів та забезпечити здорову роботу системи. Для цього регулятор вимагає обов'язково враховувати аудитовану фінансову звітність великих боржників та груп при визначенні кредитного ризику, а також проводить безперервний моніторинг розрахунків кредитного ризику боржників і щорічне стрес-тестування найбільших позичальників банків.

З таблиці 4 видно, що показник непрацюючих кредитів перевищує суттєво частку простроченої заборгованості у кредитному портфелі. До обсягу непрацюючих кредитів включається загальний обсяг заборгованості, а не тільки прострочена сума, чим й обумовлюється зазначене перевищення. У 2017 році відбулося різке зростання частки непрацюючих кредитів, обумовлених тим, що

¹⁶ Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : постанова Правління НБУ від 30.06.2016 № 351. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>. (дата звернення: 23.10.2021).

до їх складу згідно з новою методологією було включено позабалансові зобов'язання з кредитування, а також визнанням ПриватБанком реальної якості кредитного портфеля після переходу в державну власність.

4. Індикатори кредитного ризику банків України за 2016–2020 рр.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Відхилення 2020р. від 2016р. (+, –)
Частка кредитного портфеля в активах, %	80,50	80,07	77,73	82,29	52,13	– 28,37
Відношення власного капіталу до кредитного портфеля, %	10,27	12,13	15,54	13,85	19,49	+ 9,22
Частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі, %	22,10	24,20	28,33	28,34	28,10	+ 6,0
Частка непрацюючих кредитів у кредитному портфелі, %	–	55,54	52,85	48,36	41,2	x
Частка резервів під кредитні операції у кредитному портфелі, %	48,15	49,29	91,83	95,06	91,23	+ 43,08
Частка резервів під кредитні операції у капіталі, %	309,80	391,31	317,22	372,7	488,90	+ 179,10

*Джерело: складено і розраховано за даними НБУ

Необхідно також зазначити, що найбільший кредитний ризик приймають на себе державні банки, у яких сконцентровано приблизно 75 % NPLs сектору (близько 45 % припадає на Приватбанк). Націоналізація ПриватБанку ніби вирішила системну проблему, проте створила довгостроковий виклик, тому що частка держави у банківському секторі сягнула 56 % за чистими активами та 62% за депозитами населення.

Згідно зі Звітом про фінансову стабільність НБУ у 2018 р. почалося відновлення платоспроможності корпоративного сектору та сектору домогосподарств, а тому оцінка кредитного ризику помірно поліпшилася. У 2020 році частка непрацюючих кредитів (NPLs) в Україні становила 41,2 % (85 % NPLs – це корпоративні борги) і хоча вона залишається вкрай високою, але поступово скорочується порівняно із 2019 року. Необхідно зазначити, що якість кредитних портфелів покращилась у банках усіх груп, окрім банків із російським капіталом. Основна причина – статистичний ефект від зростання кредитного портфеля. Це особливо помітно в сегменті фізичних осіб: у ньому за останні два роки частка NPL скоротилася на 17 в.п. до 42,6 %. Тим часом у

корпоративному сегменті за цей період частка непрацюючих кредитів зменшилася лише на 2 в.п. до 54,9 %. У ньому обсяг кредитів зростає повільніше, зате було проведено значні реструктуризації держбанками. Вони визнали реструктуровані позики працюючими після того, як протягом півроку позичальники знову почали їх регулярно обслуговувати. Частка й обсяг NPLs значно зменшилися в іноземних банках: за два роки в топ-5 із них частка знизилася з 34,0 % до 14,3 %. Це доводить, що активна робота з недіючими кредитами дає хороший результат за відносно короткий період¹⁷.

Попри незначний прогрес, банки повинні й надалі позбуватися непрацюючих активів. У більшій мірі це стосується державних банків, на які припадає три чверті (разом із ПриватБанком) всіх проблемних кредитів. Найменша кількість проблемних кредитів зосереджена у банках з іноземним капіталом, крім російських. В останніх, непрацюючих кредитів стільки ж, скільки і в державних банках.

Для порівняння проведемо аналіз індикаторів рівня кредитного ризику досліджуваного нами АТ «Райффайзен Банк Аваль» (рис. 7).

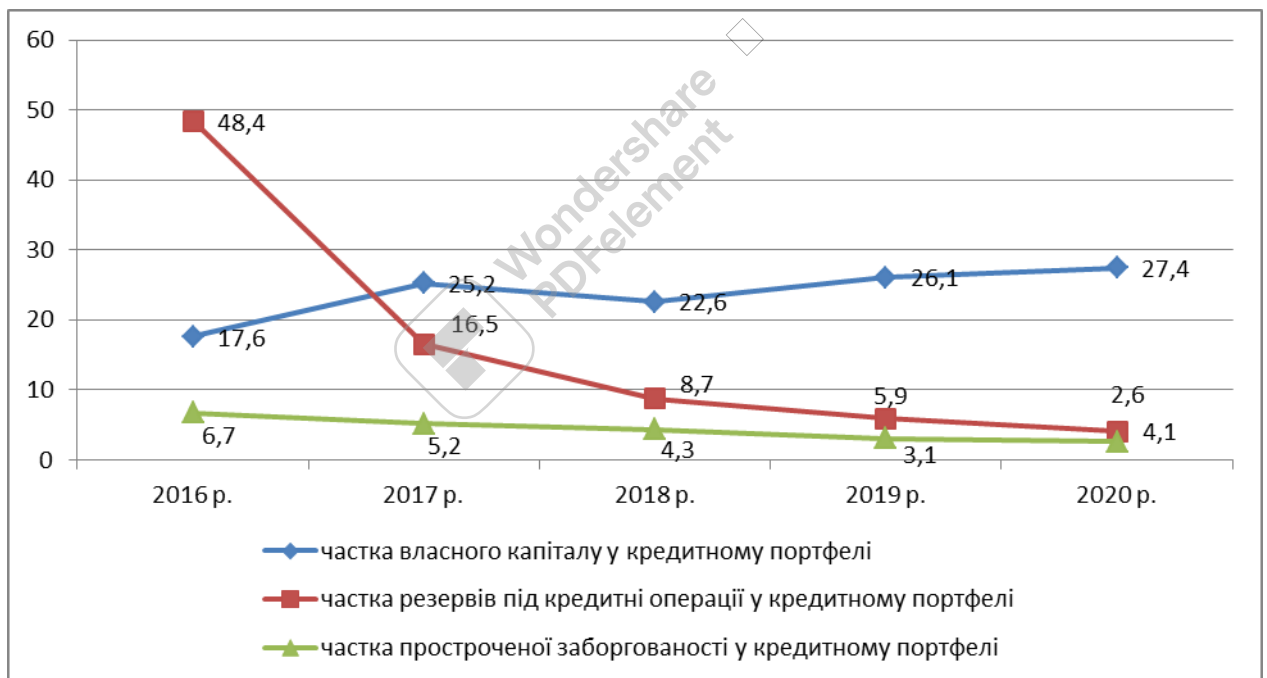

Рис. 7. Показники частки власного капіталу, частки резервів під кредитні операції та частки простроченої заборгованості у кредитному портфелі АТ «Райффайзен Банк Аваль» за 2016–2020 рр., %

*Джерело: складено і розраховано за даними консолідованої фінансової звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль»

Частка власного капіталу до кредитного портфеля банку характеризує якість кредитного портфеля з погляду його захищеності власним капіталом.

¹⁷ Рівень непрацюючих кредитів (NPLs). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>. (дата звернення: 12.01.2022).

Протягом 2016–2020 років у АТ «Райффайзен Банк Аваль» не відбулося суттєвих стрибків зазначеного показника. Найбільше значення співвідношення власного капіталу та кредитного портфеля спостерігалось у 2020 році – 27,4 %, . Пов’язано це з випереджаючими темпами росту кредитного портфеля банку над темпами росту власного капіталу.

Другим досить важливим індикаторами рівня кредитного ризику банку є частка резервів під кредитні операції у кредитному портфелі АТ «Райффайзен Банк Аваль», або коефіцієнт достатності резервів. Даний показник характеризує достатність резервів у разі непогашення кредитів і оптимальним значенням даного показника вважається 0,9–5 %. Протягом аналізованого періоду спостерігається тенденція до спаду зазначеного показника, що свідчить про зниження кредитного ризику у банку секторі це насамперед пов’язано з покращенням якості наданих кредитів. У 2016 році показник склав 48,4% по банку, що є доволі великим значенням, а на кінець 2020 року досяг 4,1% , що свідчить про високу якість активів АТ «Райффайзен Банк Аваль».

Частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі банків є одним з ключових індикаторів кредитного ризику, який використовується для його аналізу усіма провідними країнами світу. Відповідно до вітчизняної практики простроченою є заборгованість, яка непогашена в термін, встановлений договором. У 2020 році частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі знизилась майже в 2,5 рази порівняно з 2016 роком і дорівнювала 2,6%.

Для порівняння частки непрацюючих кредитів (NPL) за обсягом кредитного портфеля відобразимо показники різних банків України (рис. 8).

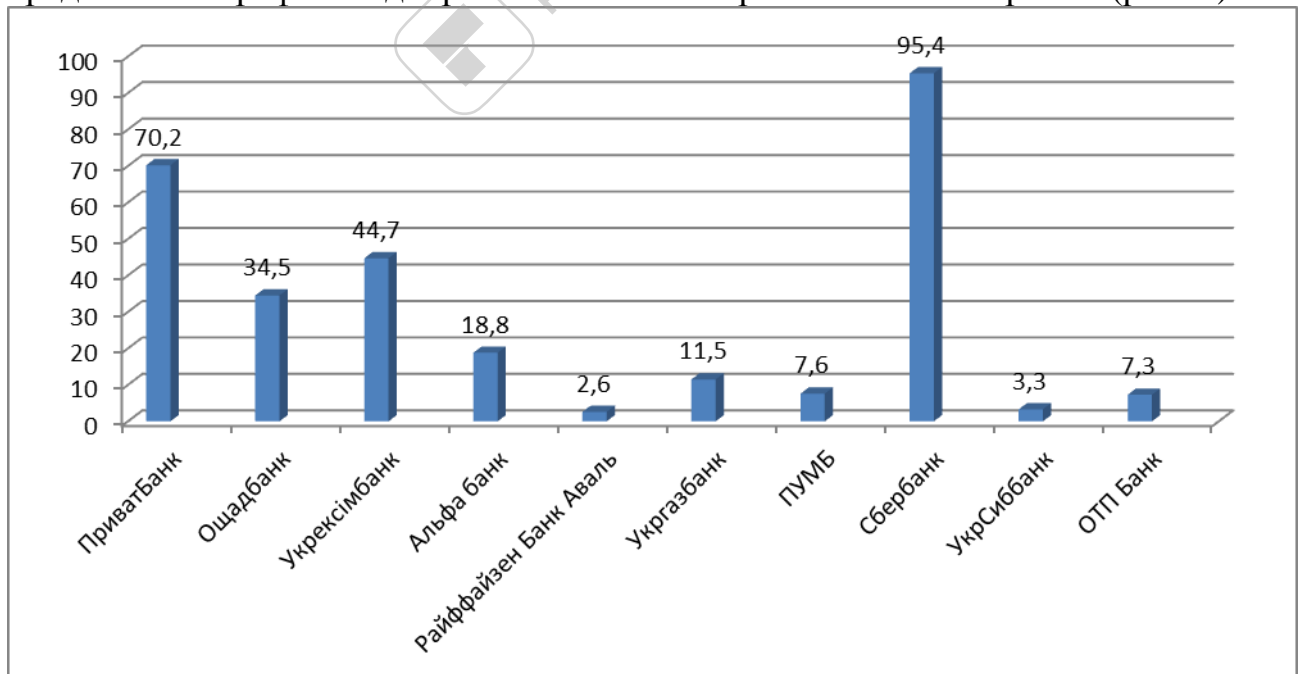

Рис. 8. Порівняння показників частки непрацюючих кредитів (NPL) за обсягом кредитного портфеля у банках України, станом на 01.01. 2021 р.,%

*Джерело: складено і розраховано за даними НБУ

Частка непрацюючих кредитів (NPL) з 2018 року в Україні поступово скорочується і на початок 2021 року становила 41% . Це дозволило їм знизити частку непрацюючих кредитів з 63,5% до 57,4%. У результаті загальна частка NPL у банківському секторі знизилася за 2020 рік на 7,4 в.п.

Як видно з табл. 4, рис. 7 та рис. 8, аналізований нами АТ «Райффайзен Банк Аваль», по всіх ключових індикаторах кредитного ризику мав значно кращі показники, порівняно з іншими банками. У нього найнижчий показник непрацюючих кредитів серед інших банків, що вказує на хорошу якість його активів та залишається одним із ключових факторів високого рейтингу.

В реаліях українського бізнесу, з метою мінімізації негативних проявів настання кредитного ризику, банки змушені широко застосовувати економічні нормативи НБУ зокрема, їх аналіз наведено в таблиці 5.

5. Аналіз дотримання банками України та АТ «Райффайзен Банк Аваль» нормативів кредитного ризику, станом на кінець року

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
по банківській системі України					
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7, не більше 25%)	21,48	20,29	19,83	17,61	19,14
Норматив великих кредитних ризиків (Н8, не більше 8–кратного розміру регулятивного капіталу)	308,27	208,31	176,23	105,0	87,39
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9, не більше 25%)	36,72	17,89	10,41	7,02	4,10
по АТ «Райффайзен Банк Аваль»					
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7 не більше 25%)	12,62	12,04	10,13	10,43	15,12
Норматив великих кредитних ризиків (Н8 не більше 8–кратного розміру регулятивного капіталу)	37,53	21,92	20,17	20,66	64,82
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9), не більше 25%)	12,82	2,45	0,37	0,79	0,83

* Джерело: складено і розраховано за даними НБУ та консолідованої фінансової звітності АТ «Райффайзен Банк Аваль»

З проведеного нами аналізу дотримання банками України та АТ «Райффайзен Банк Аваль» нормативів кредитного ризику, відображеного в таблиці 2.5 можна зробити такі висновки:

1) протягом усіх аналізованих років по банківській системі значення нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента не перевищувало нормативного – 25%. Якщо у 2016 році його значення було максимальним і становило 21,48%, то до 2020 року воно знизилося до 19,14%.

2) динаміка значень нормативу великих кредитних ризиків демонструє нам поступове і незмінне його зниження. Якщо у 2017 році його значення дорівнювало 308,27 %, то до січня 2021 року воно знизилося до 87,39%, що на 220,88% менше, ніж у 2016 році. Всі значення нормативу великих кредитних ризиків не перевищують своїх нормативних значень, тобто вони не перевищують регулятивний капітал у 8 кратному розмірі;

3) відбувається різке зниження нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительства, наданих одному інсайдеру. Починаючи з 2016 року (36,72%) його значення різко знижувалося аж до січня 2021 року і в кінцевому результаті склало 4,10% при його нормативному значенні – менше 5%.

4) здійснений аналіз дотримання банками України та АТ «Райффайзен Банк Аваль» нормативів кредитного ризику вказує на те, що досліджуваний нами банк має значно кращі показники, ніж по банківській системі в цілому.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що рівень кредитного ризику вітчизняного банківського все ще залишається високим та негативно впливає на стабільність функціонування усієї банківської системи та економіки країни в цілому. Причини такої ситуації у вітчизняній банківській системі різні, включаючи кризові явища в економіці, низьку платоспроможність населення, високий рівень реальної (ефективної) відсоткової ставки за кредитами, обслуговувати які під силу не кожному позичальникові, високий кредитний ризик, що вимагає від банків формувати додаткові резерви під такі кредити, а це, в свою чергу, зменшує власний капітал банків.

Регулювання кредитних ризиків в банківських установах являє собою процес із розробки та застосування методів та інструментів впливу на ймовірність настання неплатоспроможності позичальника і на величину ризикових активів з метою захисту як активів так і капіталу та досягнення максимального рівня доходності кредитної діяльності комерційного банку. Оскільки, на рівень кредитного ризику впливають як мікро– так і макроекономічні чинники, то регулювання також має здійснюватися як на мікро– так і на макрорівнях (як на рівні держави, так і на рівні окремої банківської установи, її філій та відділень).

Для ефективного регулювання кредитних ризиків на кожному з рівнів необхідно сформулювати стратегію, визначити цілі та довготермінові завдання, а також визначити найефективніші методи їх досягнення.

В Україні в здійсненні ефективних заходів щодо регулювання кредитних ризиків зацікавлені як держава, НБУ, так і акціонери, керівники та клієнти

вітчизняних банківських установ.

Держава в особі НБУ, органів законодавчої та виконавчої влади регулює рівень кредитного ризику на макrorівні (рис. 9). Основною метою здійснення якого є забезпечення прибуткової діяльності банків, поряд із досягненням економічного зростання вітчизняної економіки.

Рис. 9. Регулювання кредитних ризиків банківських установ НБУ

[Авторське узагальнення та групування]

Держава впливає на діяльність банків шляхом формування законодавчо–нормативної бази та застосуванням правових, економічних та адміністративних методів, визначаючи напрями грошово–кредитної політики, яку реалізовує НБУ.

Можна виділити такі основні напрями регулятивної діяльності НБУ,

стосовно регулювання рівня кредитних ризиків як:

1. Обмеження доступу банків на ринок кредитування шляхом надання їм банківської ліцензії на здійснення кредитних операцій.
2. Створення методичної бази проведення банками кредитної діяльності. Визначення принципів кредитування, порядок видачі та повернення кредитів, правове регулювання взаємовідносин між кредитором та позичальником.
3. Встановлення нормативів кредитного ризику згідно з Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»¹⁸, затвердженою постановою Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р.
4. Впровадження вимог щодо створення комерційними банками обов'язкових резервів для відшкодування можливих втрат від кредитної діяльності відповідно до Положенням «Про порядок формування та використання банками України резерву для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями», затверджене постановою Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012 р.
5. Здійснення виїзного та безвиїзного нагляду з боку НБУ за кредитною діяльністю комерційних банків з метою відстеження ефективності регулювання кредитних ризиків.

НБУ у своїй практиці також використовує такі методи впливу на кредитні операції банків як:

- облікова політика;
- операції на відкритому ринку;
- зміна норм обов'язкових резервів;

Оперативним інструментом державного впливу на ринок позичкових капіталів є облікова ставка НБУ. Офіційна облікова ставка є орієнтиром для ринкових процентних ставок, її зміна за кредитами НБУ збільшує чи зменшує пропозицію кредитних ресурсів, регулюючи тим самим попит на них.

Можна виділити такі дві основні групи причини зміни облікової ставки НБУ, а саме: причини, зумовлені тенденціями розвитку національної економіки та причини, зумовлені рішенням НБУ щодо грошової сфери. Перша група причин є первинною щодо другої, оскільки розвиток секторів економіки впливає на рішення центрального банку в грошово–кредитній сфері.

Вплив зміни облікової ставки НБУ на економіку виглядає таким чином:

- підвищення облікової ставки має на меті підвищення ціни грошей. Це обмежує попит комерційних банків на кредити центрального банку та їх можливості щодо кредитування економічних суб'єктів, що в свою чергу призводить до зростання процентних ставок за кредитами та зменшення попиту на кредити з боку економічних суб'єктів. Зростання вартості кредитних ресурсів;

¹⁸ Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368/2001 / Національний банк України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123459&cat_id=123218. (дата звернення: 02.01.2022).

• зниження облікової ставки поживає ділову активність та стимулює економічне зростання, зокрема збільшуються обсяги кредитування центральним банком комерційних банків, що розширює їх ресурсну базу і веде до зниження процентних ставок за кредитами і, відповідно, зростання попиту на банківські кредити з боку суб'єктів господарювання¹⁹.

Офіційна процентна ставка має вплив і на інші процентні ставки та дохідність на фінансовому ринку. Насамперед, вплив основної ставки центрального банку позначається на ставках на міжбанківському ринку (за кредитами овернайт, іншими кредитами та депозитами). Зростання вартості ресурсів на міжбанківському ринку спричиняє веде до зростання ринкових ставок за банківськими кредитами в економіку країни та ставок за депозитами (табл. 6).

6. Динаміка облікової ставки НБУ, середньозваженої ставки та відсоткової ставок банків за кредитами в національній валюті, станом на кінець року

Рік	Облікова ставка НБУ, %	Середньозважена ставка за всіма інструментами рефінансування, %	Відсоткова ставка за кредитами в національній валюті, %
2010	7,75	11,62	15,7
2011	7,75	12,39	16,0
2012	7,50	8,13	18,4
2013	6,50	7,15	16,6
2014	14,0	15,57	17,6
2015	22,0	25,22	21,8
2016	14,0	17,36	18,5
2017	14,5	15,92	16,4
2018	18,0	19,22	19,1
2019	13,5	18,35	19,8
2020	6,00	6,08	12,6

* Джерело: розраховано за даними НБУ.

Процентна політика центрального банку також має вплив на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення. Підвищення центральним банком облікової ставки стимулює приплив короткострокових капіталів у країну з тих країн, де облікова ставка нижча, і сприяє таким чином поліпшенню стану платіжного балансу і ревальвації (укріпленню) обмінного курсу національної валюти. Зниження ж центральним банком облікової ставки, навпаки, стимулює відплив капіталів із країни, що зумовлює девальвацію обмінного курсу

¹⁹ Мельник К.М., Колотуха С.М., Коваленко І.С. Зниження кредитних ризиків та забезпечення їх стійкості в діяльності банку. *Банківська справа*. 2017. №1. 32–41 с.

національної валюти.

Проаналізувавши дані табл. 6. можна говорити про поступове зменшення рівня облікової ставки НБУ, що може свідчити про стабілізацію банківської системи. Від початку 2010 року НБУ знизив облікову ставку вже вчетверте (08.06.2010 з 10,25% річних до 9,5% річних; з 08.07.2010 до 8,5% річних; з 10.08.2010 до 7,75% річних з 23.03.2012 до 7,5%, з 20.06.2020 р. до 6,0%). Сьогодні вона знаходиться на рівні нижчому, чим у роки відносної стабільності. Поступове та стабільне відновлення ресурсної бази комерційних банків та достатній рівень ліквідності сприяло зниженню вартості коштів у національній валюті. В результаті чого середньозважена процентна ставка у національній валюті на початок 2013 року зменшилася до 8,13%, а на кінець 2020 р. вже становила – 6,08%.

Зв'язок між ставкою рефінансування та ставкою по кредитах є близьким до функціонального, оскільки ставки по кредитах відповідно реагують на зміну облікової ставки. Коефіцієнт кореляції між ставками 0,909.

Зменшення облікової ставки НБУ може спричинити відповідне зменшення процентних ставок по мобілізаційних операціях і операціях рефінансування, що в свою чергу сприятиме здешевленню банківських кредитів, підвищенню кредитивної активності банків та створить передумови для економічного зростання економіки країни шляхом відновлення її кредитування. Отже, зменшення облікової ставки та, на зазначеній основі, зниження ціни кредиту відповідним чином впливає й на рівень кредитного ризику банківських установ, адже для позичальників знизиться боргове навантаження на їх діяльність, що надасть можливість (навіть і за незначного рівня прибутковості) повертати кредитні ресурси. Відтак, в банків знизиться рівень проблемних позик та оптимізується проблема прострочених кредитів.

Враховуючи значні коливання інфляції в Україні (від 9,10% у 2010 році до 4,6% у 2011 році, дефляції в 0,2 у 2012 році та інфляції в 43,3% у 2015 році, від 12,4% у 2016 році до 5,0% в 2020 році), значущою складовою відсоткової ставки комерційного банку стає забезпечення належного інфляційного відновлення суми заборгованості за рахунок додавання до реальної вартості кредитних ресурсів «інфляційної складової» (рис. 10).

Інфляція певним чином стримує можливості банків щодо зниження вартості надання кредитів, оскільки останнє підвищуватиме рівень кредитного ризику через неможливість позичальників повернути кредитні ресурси.

Також важливим методом грошово–кредитного регулювання є операції регулятора на відкритому ринку, де відбувається купівля та продаж цінних паперів, що може впливати на обсяг вільних ресурсів, які є в розпорядженні комерційних банків і таким чином стимулювати скорочення чи розширення кредитних вкладень в економіку. При рестрикційній політиці, що спрямована на відтік кредитних ресурсів із грошового ринку, НБУ зменшує ціну покупки, тим самим збільшуючи чи зменшуючи її відхилення від ринкового курсу.

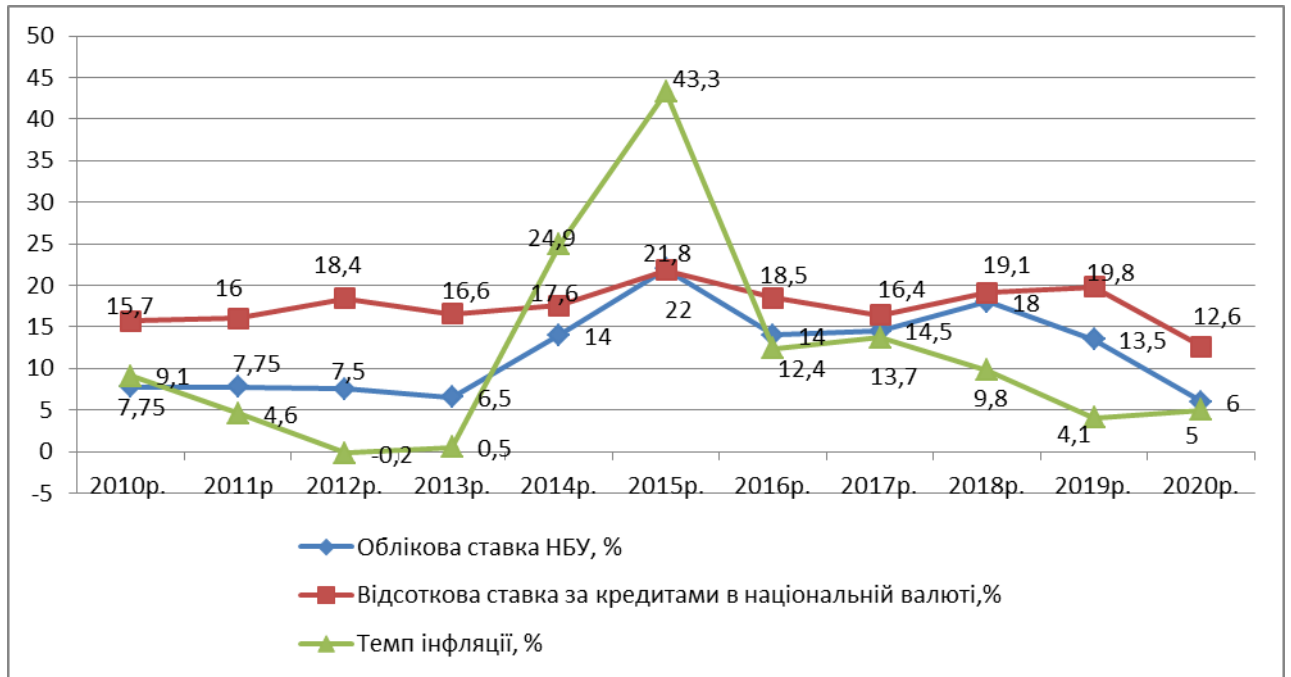

Рис. 10. Динаміка облікової ставки, відсотків за кредитами в національній валюті та інфляційних коливань в Україні

* Джерело: розраховано за даними НБУ.

Ще одним інструментом впливу на рівень кредитного ризику є мінімальні та обов'язкові резервні вимоги НБУ, що означають замороження певної частини банківських активів. Змінюючи норму обов'язкового резервування НБУ впливає на кредитну політику банків та стан грошової маси в обігу. Так, зменшивши норми обов'язкового резервування НБУ дозволяє банкам в більш повному обсязі використовувати свої активи, тобто збільшувати обсяг кредитування. Проте, потрібно враховувати, що таким чином НБУ збільшує обсяг грошової маси в обороті, що в умовах спаду виробництва спричиняє виникнення інфляційних процесів. І навпаки, збільшення норм обов'язкових резервів зменшує кредитний потенціал банківських установ та обмежує їх здатність вести активні операції. Змінюючи умови норми резервування, регулятор формує середовище кредитної діяльності банків. Так, в свій час, НБУ, заборонивши надання кредитів в іноземній валюті та підвищивши норму відрахувань від залучених валютних ресурсів, вплинув на валютне кредитування банківських установ, яке було наділене значною ризиковістю через значні коливання курсів іноземних валют.

Отже, здійснюючи регулювання кредитних операцій банку та впливаючи на обсяги їх кредитних можливостей, НБУ формує відповідне середовище функціонування учасників кредитного процесу. Так, регулятивна політика центрального банку закладає основи до формування цін на кредитні продукти банківських установ, які безпосередньо впливають на можливості позичальників скористатися ними та забезпечити організацію своєї діяльності таким чином, щоб мати змогу повернути не лише позичені кошти, а й проценти за ними. Відтак, за умов нестабільності, неефективна регулятивна політика НБУ може спричинити до підвищення рівня кредитного ризику банків.

Банківська система України переходить на новий етап свого розвитку. Стратегічною метою діяльності банків на цьому етапі є стабілізація та досягнення динамічного зростання їх діяльності, що позитивно впливатиме загальний розвиток економіки та сприятиме реалізації державної стратегії економічного зростання. Для досягнення поставленої мети необхідно підвищувати рівень управління банківськими ресурсами та регулювання рівня ризиків у діяльності банківських установ. Складність процесу регулювання банківських ризиків пов'язана з їх багатоаспектністю, взаємозалежністю з іншими чинниками.

В сучасних умовах розвитку кредитного сектору економіки українські аналітики і безпосередньо банкіри змушені виявляти інтерес до зарубіжних методів управління і моделей оцінки кредитного ризику. В цьому важливому аспекті функціонування банківських установ спадкоємність зарубіжного досвіду має сьогодні підвищений інтерес, оскільки власний, іноді гіркий, досвід кредитування методом проб та помилок дедалі більш відчутно позначається на фінансових результатах діяльності комерційних банків.

Корисною практикою у вітчизняній банківській системі може бути продаж кредитів. Банк на основі оцінки кредитного портфеля, що він здійснив, може передати певну частку наданих кредитів іншим інвесторам. За рахунок цієї операції банк має змогу повернути кошти, що були спрямовані у кредитні вкладення. Процедура викупу в банків проблемних кредитів можуть здійснювати безпосередньо центральний банк (Чилі, Угорщина, Польща) або Агенція з реструктуризації (Чехія, США, Мексика, Південна Корея)²⁰.

Вітчизняним банківським установам у своїй практиці також потрібно використовувати і такий метод як сек'юритизація кредитів – продаж банками своїх кредитних вкладень. Комерційні банки, в такому випадку, при необхідності утворювали пул однорідних активів, для випуску забезпечених цим пулом сертифікатів трастовими фондами. Здійснення даної операції дає можливість для банку вивести частку високоризикових активів з балансу. В залежності від повноти та вчасності сплати позичальниками цих активів, потік доходів спрямовують до власників даних цінних паперів. Використання даного методу в умовах становлення вітчизняного ринку іпотечного кредитування забезпечує можливість держави щодо сприяння його розвитку.

Одна з основних проблем, яка гальмує розвиток сек'юритизації на вітчизняному ринку сьогодні, – нерозвиненість фінансового законодавства: відсутність правової бази щодо механізму сек'юритизації банківських активів²¹.

Сек'юритизація вимагає високого рівня стандартизації кредитів. Проте, конкуренція змушує українські банки нехтувати стандартами і видавати кредити, керуючись непрямими доказами платоспроможності позичальника,

20 Сальніков Я. Актуальні аспекти формування стратегії регулювання та мінімізації кредитного ризику вітчизняних банків. *Збірник наукових статей магістрів Інституту економіки, управління та інформаційних технологій ІУЕТ*. 2017. С. 30–35.

21 Ткачук Н. М. Сек'юритизація банківських активів: характерні типи та особливості проведення. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 2. С. 50–55.

зменшувати вимоги щодо першого внеску тощо. Через те, кредитні портфелі українських банків є різнорідними, що не сприяє поширенню сек'юритизації²².

Досить корисною практикою, на нашу думку, є створення в Україні спеціалізованих фірм, що за відповідну плату надають необхідну, в тому числі конфіденційну, інформацію. В світовій банківській практиці, наприклад, навідомішим джерелом даних по кредитоспроможності є глобальна мережа «Dun & Bradstreet», що дає можливість отримати інформацію про будь-яку компанію в будь-якій країні світу та швидко оцінити наскільки безпечно з нею вести бізнес. Замовниками D & B є 90% підприємств, що входять в 1000 найбільших компаній світу.

У США і Західній Європі при кредитуванні широко використовують скоринг – як один із методів оцінки кредитного ризику – автоматизовані системи на основі математичних і статистичних методів. Початковим матеріалом для скорингу служить різноманітна інформація про минулих клієнтів, на основі якої за допомогою різних статистичних і нестатистичних методів класифікації прогнозують кредитоспроможність майбутніх позичальників. Серед переваг скорингових систем західні банкіри відзначають, насамперед, зниження рівня неповернення кредиту²³.

У випадку реалізації системи скорингу в Україні традиційно використовують два підходи. Перший – класичний (ретроспективний) скоринг на основі аналізу історичних даних із застосуванням сучасних математичних методів, коли такий аналіз дає змогу вибрати значущі поля для анкети позичальника й інші показники. Другий – це експертний скоринг, коли, наприклад, фахівець задає правила оцінювання кредитоспроможності, і програма автоматизує цей алгоритм без застосування яких-небудь статистичних методів аналізу історичних даних. Сьогодні саме другий варіант найчастіше використовують не тільки в середніх і малих банках, але і в багатьох великих.

Застосування скорингу має низку переваг: він дає змогу збільшити кредитний портфель внаслідок зменшення кількості необґрунтованих відмов за кредитними заявками, зменшити рівень неповернень, прискорити процедуру та підвищити точність оцінки позичальника, створити централізовану базу даних позичальників банку, зменшити резерви на можливі втрати за кредитними зобов'язаннями.

Ефективним для вітчизняної банківської системи може бути використання послуг спеціальних колекторних фірм, які займаються проблемними кредитами і є дуже поширеними за кордоном. Вони укладають угоди з банками і працюють із недобросовісними клієнтами. Ці фірми купують у банків проблемні кредити й надалі працюють із боржниками вже за власною

²² Кишакевич Б.Ю. Управління кредитним ризиком через сек'юритизацію активів банку. *Економічний простір*. 2008. №11. С. 117–125.

²³ Прийдун Л. М. Оцінка зарубіжного досвіду мінімізації рівня проблемної заборгованості у кредитних операціях банків. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2011. № 16. С.205.

методикою. Щоправда, в нас це явище ще не надто поширене, оскільки такі послуги не дуже вигідні для банків (коштують 20–70% боргу), та й це позначається на репутації банку²⁴.

Та найоптимальнішим, на нашу думку, є створення в Україні так званої «шестерні», системи спеціалізованих кредитних бюро, які відіграють важливу роль у зменшенні ризиків угод. Вивчення світового досвіду показало, що такі бюро створюють для того, щоби кредитор міг отримати інформацію про стан платоспроможності позичальника, порушення з його боку платіжної дисципліни і на її підставі оцінити ступінь ризику майбутньої угоди.

Зарубіжний досвід показує, що бюро кредитних історій тісно співпрацюють з аудиторськими фірмами, судами, різними державними базами даних. Проте, вітчизняні бюро кредитних історій мають обмежений доступ до державних баз даних, що ускладнює процедуру збору інформації, а також обмежує її повноту. Це, в свою чергу, свідчить про недостатність повноти інформаційної бази, якою володіють бюро кредитних історій (табл.7).

7. Доступ до державних баз даних в Україні

База даних	◇ Статус/коментар
База вкрадених/загублених паспортів (МВС)	Працює, хоча раніше були проблеми
Номер платника ПДВ (ДПС)	Доступ онлайн
ЄДР (Міністерство юстиції/державна реєстраційна служба)	Обмежений доступ онлайн
Єдиний ліцензійний реєстр	Доступ онлайн
Реєстр прав власності на нерухоме майно, реєстр іпотек (на нерухомість) та обтяжень рухомого майна (Міністерство юстиції /Державне підприємство —Держінформюст)	Платний доступ
Реєстр актів цивільного стану	Доступний лише родичам та іншим зацікавленим сторонам (на основі заповіту, договору страхування життя)
Рішення судів (Державна судова адміністрація)	Рішення судів доступні онлайн, але інформація про фізичних осіб замінюється анонімними позначками.. Повні рішення доступні лише особам, на яких впливають рішення
Єдина база даних про підприємства, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство	Платний доступ

[Авторське узагальнення та групування]

²⁴ Чорний А. Зле, коли прийде «колектор». *Львівська газета*. 2008. № 28. С. 5.

Французька модель передбачає обов'язкову акумуляцію кредитних історій у центральному банку країни, а кредитні бюро функціонують як його структурні підрозділи. У багатьох європейських країнах а також у Японії кредитні бюро створені у формі приватних компаній, що належать консорціуму кредиторів²⁵.

Кредитному ринку властива, так звана, інформаційна асиметрія, коли кредитор не володіє достатньою і адекватною інформацією про потенційного позичальника, а позичальник добровільно не відкриває історію свого попереднього досвіду кредитних зобов'язань.

Створення Фінансово-інформаційного центру сприятиме зменшенню асиметрії інформації, посиленню конкуренції між банками (а отже підвищенню якості банківських послуг) з метою кредитування надійних позичальників, а також надасть можливість запропонувати кредитні послуги новим клієнтам.

Чим більше інформації консолідує Фінансово-інформаційний центр, тим більшою буде його аналітична база, більш точними та повними будуть розрахунки кредитних рейтингів. Це допоможе комерційним банкам прийняти відповідні рішення щодо надання кредитів (уникнути надмірної концентрації, здійснити виважену диверсифікацію) та зменшить імовірність виникнення кредитного ризику.

В Україні функціонує єдина інформаційна система «Реєстр позичальників», створена Національним банком України з метою одержання банками, які є учасниками ЄІС «Реєстр позичальників», інформації про своїх потенційних клієнтів, які мають прострочену заборгованість за кредитами, а також на розгляді Верховної Ради України перебуває законопроект щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України. Головним призначенням Кредитного реєстру згідно із законопроектом № 3111 від 16.09.2015 р. є здійснення моніторингу концентрації кредитного ризику, у тому числі посилення моніторингу великих бізнес-груп, зокрема пов'язаних із власниками банків, а також зменшення частки проблемних кредитів.

Однак діяльність Фінансово-інформаційного центру ми вбачаємо в ширшому аспекті. Вона, на нашу думку, має бути спрямована на збір, обробку, зберігання та аналіз інтегрованої інформації про результати фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання на основі фінансової звітності підприємств та їх кредитної історії, що для комерційних банків при проведенні оцінки кредитоспроможності позичальника забезпечить надання достовірної вхідної фінансової інформації. Фінансово-інформаційний центр здійснюватиме свою діяльність на комерційній основі. Обов'язковість звернення до Фінансово-інформаційного центру повинна забезпечуватись на законодавчому та нормативно-правовому рівні та, в свою чергу, забезпечить проведення поглибленого аналізу у форматі Big Data, Data Mining.

В зарубіжній практиці обов'язковий характер співпраці комерційних

²⁵ Терещенко Г.М., Топчій Ю. Становлення і розвиток бюро кредитних історій в Україні. *Фінанси України*. 2010. №10. С.65–72.

банків з бюро кредитних історій регламентується нормативно-правовими актами центральних банків, недотримання яких прямо впливатиме на нормативи достатності капіталу банку²⁶.

Головними завданнями Фінансово-інформаційного центру є формування інтегрованої бази даних фінансової звітності підприємств, контроль якості надання суб'єктами господарювання фінансової інформації про результати діяльності, формування бази даних кредитних історій позичальників та забезпечення безперешкодного доступу до цієї інформації суб'єктів кредитного ринку.

Кредитні історії Фінансово-інформаційний центр отримує безпосередньо від банків та системи спеціалізованих кредитних бюро, що існують в Україні.

Схема роботи бюро кредитних історій така: кредитори постачають бюро даними про своїх клієнтів. Бюро зіставляє їх з інформацією, отриманою з інших джерел (суди, державні реєстраційні й податкові органи і т.д.), і формує картотеку на кожного позичальника. Бюро кредитних історій надають звіти про кредитні операції залежно від наявності інформації про потенційного позичальника, виду кредиту й, що саме важливо, ступеня деталізації, необхідної кредиторів²⁷.

Фінансово-інформаційний центр покращить фінансову дисципліну учасників ринку, посилить конкуренцію та сприятиме підвищенню якості послуг.

В Україні також можливе використання кредитних деривативів як способів мінімізації кредитного ризику. Адже кредитні деривативи як похідні цінні папери нового покоління володіють більш гнучкою структурою і спроможні покривати складніші ринкові ризики, вирішуючи ширше коло задач – від тактичної мінімізації цінних ризиків до стратегічного управління ризиком усього банківського портфеля. Вони були розроблені спеціально для того, щоб банківські установи змогли контролювати величину кредитного ризику, відокремлюючи його від активів, і передавати його стороннім інвесторам, не порушуючи взаємин банку із позичальником²⁸.

Серед найбільш поширених типів кредитних деривативів, які активно використовуються у банківській практиці розвинутих країн і які можуть в перспективі використовуватися у якості інструмента мінімізації кредитного ризику, варто відзначити кредитні дефолтні свопи, свопи на сукупний дохід, «пакетні» (або «корзинні») свопи, а також зв'язані кредитні ноти.

Як і всі похідні фінансові інструменти, кредитні деривативи володіють рядом переваг у порівнянні з базовим активом, надаючи банкам більш широкі

²⁶ Лінтур І. В., Ковач Х. М. Шляхи зниження кредитних ризиків як напрям мінімізації їх негативних впливів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 2. С. 170–172.

²⁷ Череп А. Бюро кредитних історій: проблеми та перспективи подальшого розвитку. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2009_12/Cherap.pdf (дата звернення: 43.01.2022).

²⁸ Дзюблюк О. В. Про деякі аспекти використання кредитних деривативів у банківському ризик-менеджменті. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 2. Т.1. С. 21–23.

можливості у питанні передачі кредитного ризику, аніж це можуть зробити традиційні способи забезпечення повернення кредитів. Саме тому у розвинутих країнах ринок кредитних похідних інструментів є одним із найбільш ліквідних видів ринків і постійно продовжує зростати. Причина цього – бажання банків страхувати кредитні ризики. І якщо спершу кредитні деривативи були створені у рамках банківської діяльності і використовувалися в основному з метою розподілу кредитних ризиків, то нині вони виходять на нові ринки. Кредитні деривативи сприяють перетворенню світового кредитного ринку, зміні механізмів встановлення цін, методів купівлі–продажу, управління і структури цього ринку, істотно підвищують ліквідність і прозорість кредитних операцій²⁹.

На сьогодні основні чинники і проблеми, що перешкоджають впровадженню кредитних деривативів в Україні, пов'язані із закритістю і непрозорістю позичальників, концентрацією уваги банківського ризик–менеджменту на окремих кредитах на шкоду управлінню кредитним портфельним ризиком, низьким ступенем розвитку інфраструктури фінансового ринку (бюро кредитних історій, рейтингових агентств), неврегульованістю правового статусу похідних фінансових інструментів, таких як кредитні деривативи. Також в Україні відсутня цілісна нормативна база регулювання похідних фінансових інструментів, в тому числі операцій з кредитними дериватами.

Також в Україні потрібно заохочувати створення незалежних рейтингових агентств, що сприятиме зменшенню кредитних ризиків банківських установ та сприятиме підвищенню надійності банківської системи. Проте, оскільки в сучасних умовах в Україні відсутня якісна статистична база даних про позичальників, банківські установи змушені використовувати лише власні методики оцінки кредитного ризику.

В сучасних умовах в Україні актуальним є створення єдиної методології контролю й обмеження ризиків відповідно до вітчизняних умов і стандартів Базельського комітету. Основними документами даного комітету стали нормативи оцінки достатності капіталу («Базель–III»). Згідно з цими документами банківські установи розвинутих країн зобов'язані мати капітал, що відповідає, 8% від суми своїх неліквідних активів, із урахуванням ризику.

Загалом вітчизняні банківські установи намагаються запобігати появі боржників, використовуючи наступні методи: створюють колекторські компанії та нові моделі скорингу, підвищують розміри штрафів за протермінування платежів за кредитом, збільшують штат служби безпеки. Але ці методи поки що малоефективні. Наприклад, робота колекторів обмежена на законодавчому рівні: законопроект «Про колекторські компанії», що визначає права та повноваження цих компаній, досі не розглянутий у Верховній Раді України. П'ять кредитні бюро, що діють на території України, також не працюють на повну силу: більшість банків не користуються їхніми послугами.

На наш погляд, найбільш доцільним для України є поєднання зусиль

²⁹ Роуз П.С. Банковский менеджмент / П. С. Роуз; пер. с англ. М.: Дело Лтд, 1995. 134с.

держави й банків та створення «госпітального» банку. При цьому, з огляду на обмеженість коштів державного бюджету, прийнятним варіантом було б створення його недержавного виду та здійснення викупу за рахунок держави окремих видів проблемних активів. На користь такого підходу зазначимо наступне: навантаження на державний бюджет буде істотно меншим, ніж при створенні державного «госпітального» банку; меншим буде й ризик недостатності ресурсів для викупу всіх проблемних активів, а як наслідок – можна охопити всі банки або забезпечити об'єктивність їх відбору; у такий спосіб держава може здійснити реструктуризацію іпотечних кредитів, а отримання в такому разі якісної застави забезпечить можливість отримати певний прибуток у майбутньому; таким чином держава піклується про банківську систему, беручи на себе частину витрат, а решту – банки, що надалі має стимулювати їх до поліпшення ризик-менеджменту.

Втім, розглянута вище модель викупу проблемних активів не позбавлена окремих недоліків. Так, із боку держави відсутній системний підхід. Із точки зору банків залишається ризик недостатності ресурсів для викупу всіх «токсичних» активів, а отже, охоплення всіх банків. Крім того, незалежно від моделі викупу «токсичних» активів, існують наступні проблемні питання: реалізація механізму фінансування викупу проблемних активів шляхом поєднання інтересів усіх зацікавлених сторін; розробка відповідного нормативно-правового забезпечення; проведення аудиту банків з метою визначення частки проблемних активів і з'ясування їх обсягів за видами.

Для зниження кредитних ризиків комерційні банки використовують різноманітні прийоми та заходи захисту від кредитного ризику, а саме: диверсифікацію, лімітування, страхування, розподіл ризиків тощо (рис. 11).

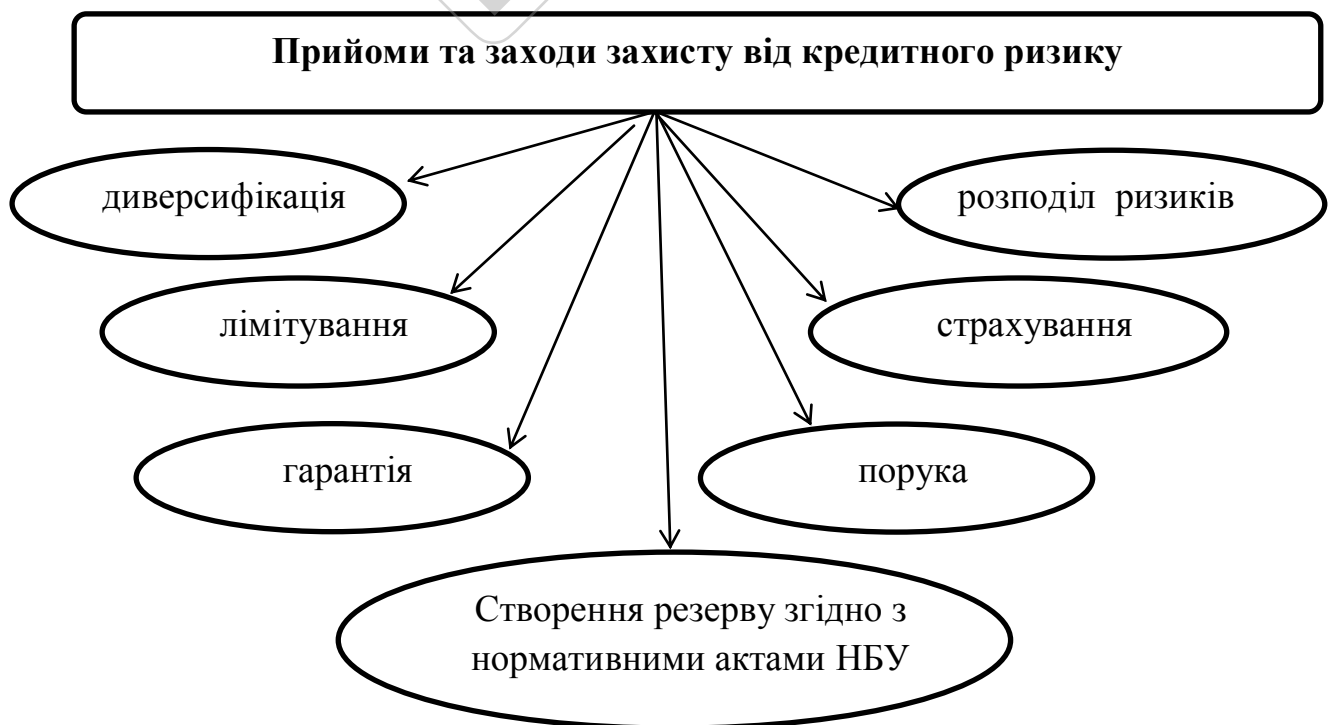

Рис. 11. Прийоми та заходи захисту від кредитного ризику
[Авторське узагальнення та групування]

Таким чином, підбиваючи підсумки, можна зробити висновки, що для вирішення проблеми управління кредитним ризиком необхідні теоретичні розробки у цій галузі та практичні навички працівників банку з аналізу та мінімізації можливих витрат, пов'язаних із кредитною діяльністю, відмова банків від швидких кредитів, застосування більш прозорих й ефективних методик перевірки платоспроможності та кредитоспроможності позичальників.

Використання в українських банках зарубіжного досвіду вдосконалення управління кредитним ризиком має тривати шляхом створення комплексного механізму управління кредитними ризиками, дія якого полягає в страхуванні від імовірних, небажаних відхилень фактичних результатів від прогнозованих за допомогою фінансових інструментів, котрі застосовують у світовій практиці. На нашу думку, в Україні має бути створено незалежні надійні рейтингові агентства або системи кредитних бюро, які вже давно діють за кордоном, і ефективність яких доведена.

Розв'язання на законодавчому рівні цих проблем допоможе досягти розуміння механізму роботи і створення умов функціонування нових інструментів управління кредитним ризиком, що сприятиме в подальшому використанню вітчизняними банківськими установами ефективних методів мінімізації кредитного ризику.

Проведене дослідження щодо контролю та способів мінімізації кредитного ризику банку дозволило зробити висновки теоретичного, аналітичного і практичного характеру.

1. Кредитний ризик займає найбільшу частину в сукупності банківських ризиків, з якими стикається банківські установи в процесі своєї діяльності на ринку. В процесі визначення економічної сутності поняття кредитного ризику з'ясовано, що це невизначеність, що передбачає існування альтернатив і необхідність вибору, а також загроз втрат в частині прибутку в результаті несплати позичальником суми наданої позики та процентів за користування нею через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання виконати умови фінансової угоди.

2. Під мінімізацією кредитного ризику слід розуміти скорочення ймовірності його виникнення та обсягу можливих втрат. Для мінімізації кредитного ризику застосовуються інструменти, що забезпечують вплив на ризик, та дозволяють розподілити, локалізувати, компенсувати чи передати кредитний ризик банку.

3. Досліджуваний нами АТ «Райффайзайн Банк Аваль» займає перше місце в рейтингу, як найнадійніший банк в Україні. За аналізований період (2016–2020 рр.) АТ «Райффайзен Банк Аваль» постійно нарощував масштаби своєї діяльності, продемонструвавши хороші темпи приросту активів та зобов'язань. Банк істотно збільшив ресурсну базу (за рахунок залучення коштів клієнтів) та портфель інвестиційних цінних паперів. При цьому, станом на початок 2021 року АТ «Райффайзен Банк Аваль» підтримував хороший рівень забезпеченості регулятивним та основним капіталом та був дуже добре забезпечений ліквідністю.

4. Показники рівня кредитного ризику АТ «Райффайзейн Банк Аваль» знаходяться в межах нормативних значень, на високому рівні, свідченням чого є найнижча частка проблемних кредитів у кредитно-інвестиційному портфелі досліджуваного банку в порівнянні з іншими банками та в цілому по банківській системі.

5. За результатами аналізу сучасного стану щодо використання вітчизняними банками інструментів мінімізації кредитного ризику виявлено такі основні недоліки: недостатня ефективність методів мінімізації кредитного ризику, що дозволяють знизити ймовірність його реалізації (зокрема, попереджати та мінімізувати ризики шахрайства, недостатня ефективність превентивного контролю кредитного ризику та заходів раннього реагування; обмежене застосування комерційними банками методів мінімізації кредитного ризику, що полягають у його передачі іншій стороні (зокрема, застосування похідних фінансових інструментів, страхування кредитних ризиків); недосконалість вітчизняного законодавства щодо врегулювання проблемної заборгованості (в частині зменшення обсягу кредитів, деномінованих в іноземній валюті, захисту прав кредиторів).

6. Ефективність контролю кредитного ризику та його мінімізація мають ґрунтуватись на реалізації основного принципу, що передбачає прогноз розвитку змін у ризикових позиціях на ранніх стадіях їх виникнення та оцінку найбільш ймовірних шляхів їхнього розвитку, а також розробку випереджаючих реакцій на негативні зміни.

7. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення контролю та мінімізації кредитного ризику банків повинно передбачати наявність системи збору, обробки, зберігання та аналізу інформації про позичальників, що дозволить проводити більш якісну оцінку кредитоспроможності позичальників та мінімізувати кредитні ризики на етапі прийняття рішення про видачу кредиту. Вирішенню цієї проблеми сприятиме створення на комерційній основі Фінансово-інформаційного центру, що формує інтегровану базу даних фінансової звітності підприємств, здійснює контроль якості надання суб'єктами господарювання фінансової інформації про результати діяльності, забезпечує формування бази даних кредитних історій позичальників та надає цю інформацію комерційним банкам, що є учасниками системи.